

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN/ICCH: 2149 - 9225

Yıl/Year/Год: 6, Sayı/Number/

Номер: 23, Haziran/June/ИЮНЬ 2020,

s./pp. 73-84

Geliş/Submitted/ Отправлено: 31.04.2020

Kabul/Accepted/ Принимать: 17.06.2020

Yayın/Published/ Опубликованный:

25.06.2020

DOI: 10.29228/kesit.43889

Araştırma Makalesi

Research Article

Научная Статья

Doç. Dr. Ferhat KARABULUT

Manisa Celal Bayar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi,

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

ferhatkarabulut@yahoo.com

ORCID ID: 0000-0001-5039-9580

Dr. Elanur KAZANLAR ÜRKMEZ

Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları

urkmezalanur@gmail.com

ORCID ID: 0000-0002-2455-6404

TÜRKÇEDE YÜKÜMLÜLÜK KIPLIĞINDE "İSTEK" UNSURU: PALMER MODELİ TEMELİNDE BİR ANALİZ*

Öz

Bir önermenin, eyleminin gerçekleşmesine yönelik konuşurun yönlendirici tutumlarını ifade eden yükümlülük kipliği Palmer (2001) tarafından izin, zorunluluk ve emir kipliği olmak üzere üç türe ayrılmıştır. Bu çalışmada söz konusu alt kiplik türlerinin taşıdığı yükümlülükten ziyade, her üç kiplik türünde de ortak olan istek kavramı üzerinde durulmuştur. Klasik gramer çalışmalarında kip sistemi bildirme (haber) ve tasarlama (dilek-istek) olarak ayrılmaktadır. Bildirme kipleri zaman ile ilişkili iken tasarlama kipleri de istek kavramını taşımalarından ötürü dilek-istek

* No conflicts of interest were reported for this article./Bu makale için herhangi bir çıkar çatışması bildirilmemiştir. Corresponding Author/Sorumlu Yazar: Ferhat KARABULUT

Cite as/Atıf: Karabulut, F. ve Kazanlar Ürkmez, E. (2020). Türkçede Yükümlülük Kipliğinde "İstek" Unsuru: Palmer Modeli Temelinde Bir Analiz, *Kesit Akademi Dergisi* 6(23): 73-84. <http://dx.doi.org/10.29228/kesit.43889>

Checked by plagiarism software. Benzerlik tespit yazılımıyla kontrol edilmiştir. CC-BY-NC 4.0

kipleri olarak değerlendirilmektedir. Tasarlama kiplerinin alt türleri ile büyük oranda benzerlik gösteren yükümlülük kipliğindeki istek kavramı, üzerinde durulması gereken bir konu olarak görülmüştür. Bu çalışmada yükümlülük kipliği ve istek kavramı hakkında kısaca bilgi verildikten sonra, izin, zorunluluk ve emir kipliklerinde istek unsuru ayrı başlıklar altında konuşur-kılıcı odaklı olmak üzere iki yönlü açıklanmıştır.

Anahtar Kelimeler: Türkçe, yükümlülük kipliği, istek kipliği, emir kipliği, izin kipliği, zorunluluk kipliği.

THE FACT OF “REQUEST” IN DEONTIC MODALITY IN TURKISH: AN ANALYSIS ON THE BASIS OF PALMER MODEL

Abstract

The deontic modality which expresses the obliger attitudes of the speaker towards the realization of the action of a proposition, is divided into three types by Palmer (2001): permissive, obligative and commissive. In this study, rather than the obligation of the sub-modality types, the concept of desire, which is common to all three modality types, is emphasized. In traditional grammar studies, the mode system is divided into indicative mood and subjunctive mood. While indicative moods are related to tense, subjunctive moods are considered as wish-request moods because they carry the concept of desire. The concept of desire in deontic modality, which is largely similar to the subtypes of subjunctive moods, was seen as an issue to be emphasized. In our study, after briefly informing about the deontic modality and the concept of desire, in Palmer's deontic modality (permissive, obligative and commissive) concept of desire is explained in two ways: speaking-oriented and agent-oriented.

Key Words: Turkish, deontic modality, volition modality, commissive modality, permissive modality, obligative modality.

GİRİŞ

Kiplik, önermenin doğruluk değerine yönelik konuşurun bilgisel ve gerçekleşebilecek bir eyleme yönelik yönlendirici tutumlarını kodlayan dilsel işaretleyicilere denmektedir. Anlamsal boyutuyla birlikte kapsamının da geniş olmasından kaynaklı olarak kipliğin[†] çeşitli ölçütler temelinde farklı tanımları ve sınıflandırmaları yapılmıştır. Sınıflandırma yapan araştırmacıların hemfikir olduğu alt türlerden biri bilgi (epistemic) kipliğidir. Hemen her kiplik sınıflandırmasında yer alan bilgi kipliği, çoğunlukla yükümlülük (deontic) kipliği ile karşılaştırılarak ele alınmıştır. Yasaların ve normların izin verdiği, emrettiği ve zorunda kıldığı şeylerle ilgilenen

---

[†] Palmer modelinde yer alan İngilizce kiplik kavramlarının Türkçe karşılıkları, Kerimoğlu'nun (2018) çevirisine bağlı kalınarak kullanılmıştır.

yükümlülük kipliği belirli bir sosyal kurallar sistemi çerçevesinde zorunlu veya mümkün olan bir önermeye işaret eder (Narrog, 2012: 8). Yükümlülük kipliğinde çoğunlukla daha üst statüde bulunan, “otorite” olarak adlandırılan konuşurun kılıcıya yönelik yönergeleri esas olsa da, alt kiplik türlerinde ortak bir unsur olarak bulunan “istek” kavramı da dikkati çekmektedir. İstek kipliğindeki kadar baskın olmamasına rağmen yükümlülük kipliğinin alt türlerinde istek unsuru açıkça hissedilmektedir. Kerimoğlu’na göre yükümlülük kipliği istek temelli ifadelere odaklanmaktadır (2018: 93).

Çoğunlukla izin ve zorunlulukla ilişkilendirilen yükümlülük kipliğine, kimi araştırmacılar tarafından emir, üstlenme (commissive), rıza gösterme (allowance) ve yasak anlam alanlarının da müdahil edildiği görülmektedir. Palmer (2001) yükümlülük kipliğini zorunluluk, izin ve emir olmak üzere üç kategoriye ayırmıştır. Bu çalışmada Palmer (2001)’ın önerdiği yükümlülük kipliği esas alınarak *izin*, *zorunluluk* ve *emir* kipliklerinde “istek” unsuru ele alınacaktır. Şunu belirtmek gerekir ki bahsedilecek istek unsuru ile istek kipliği karıştırılmamalıdır. Ele alınacak üç kiplik türünde de konuşur veya kılıcının isteği doğrultusunda oluşan yükümlülükler nedeniyle, göz ardı edilen bu konunun incelenmesi amaçlanmıştır.

1. Yükümlülük Kipliği

Bir iletişim ortamında dilsel bildiriye üreten konuşur tarafından bildirim cümlesinin yorumlanması ya da konuşur-kılıcı odaklı olmak üzere eylemde belirtilen olay veya durumun gerçekleşmesine yönelik tutumları işaretleyen her türlü dilsel araç, kipliği oluşturur. Konuşur önermedeki olay veya durum karşısında öznel bakış açısını, duygu ve düşüncelerini dile getirebilir, tahminde bulunabilir. Kimi zaman da önceki deneyimlerinden yola çıkarak çıkarım yapabilir. Bu tür durumlarda konuşur kipselliği işaretleyen araçlarla önermeye kiplik değeri katmış olur. Örneğin, *Toplantı başlayacak* önermesini ele alalım. Konuşurun bu önermeyi *i) Toplantı başlamış olabilir ii) Toplantı başlamış olmalı iii) Sanırım/ Belki de / Muhtemelen toplantı başlamıştır. iv) Toplantı nihayet başlayabildi* şeklinde yorumlaması *Toplantı başlayacak* önermesine kiplik değer kattığını göstermektedir. Konuşur kimi zaman da bilgiyi aktarma şekline göre cümleye kiplik değeri yükleyebilir: *i) Ali dün gelmiş. ii) Söylenenlere göre/ Duyduğuma göre Ali dün gelmiş. iii) Ali dün gelmiş, diyorlar. iv) Ali dün geldi.* Konuşurun önermedeki gerçekliğe ilişkin bilgisel tutumları olduğu gibi yönlendirici tutumları da bulunmaktadır. Yönlendirici tutumlar konuşurun muhatap aldığı kılıcıya yüklediği yönergeleri işaret eder. *i) Okula gitmek için erken uyanmalısın. ii) Sınıfı geçmek için çok çalışmak zorundasın. iii) Akşam 6’ya kadar oynayabilirsın. iv) Çabuk buraya gel* şeklindeki ifadeler konuşurun kılıcıya yüklediği kiplik değeri taşıyan ifadeleridir.

Kiplik hem yapısal hem de anlamsal boyutu olan bir kategoridir. Sınırlarının çizilemeyecek kadar geniş olması neticesinde araştırmacılar tarafından çeşitli ölçütlerle ele alınmıştır. Farklı yaklaşımlar kipliğin tanımının yapılmasını zorlaştırdığı gibi kipliğin sınıflandırılmasını da çeşitlendirmiştir. Her sınıflandırmada bulunan bilgi kipliği dışında, en çok kullanılan kiplik türü yükümlülük kipliğidir. Yerine getirilmesi (veya getirilmemesi) durumunda belli bir sonuçun veya cezaî yaptırımın gerektirdiği formel bir anlaşmayı, yasayı kapsayan *yükümlülük*

(deontic)[‡] terimi (Cevizci, 1999: 942) kiplik alan yazında belli bir otorite tarafından kılıcıya yönlendirilen eylemlerin gerekliliği ve imkânı ile ilgilidir. *Otorite*, kılıcı üzerine zorunluluk yükleyen veya ona izin veren canlı bir birey olabileceği gibi, hukuk kuralları, toplumsal kurallar, dinî kurallar, kanunlar da olabilmektedir (Palmer, 2001: 10).

Geleneksel olarak yükümlülük kipliği izin ve zorunluluk ile ilişkilendirilmiştir (Lyons 1977; Kiefer 1987; de Hann 1997; Auwera-Plungian 1998; Frawley 2009; Narrog 2009). İzin ve zorunluluk, yükümlülüksel olarak neyin mümkün olduğunu ve neyin gerekli olduğunu ifade etmektedir (Palmer, 2001: 89). Diğer bir deyişle geleneksel bakış açısına sahip araştırmacılar yükümlülük kipliğini geleneksel olarak olasılık ve gereklilik kavramlarıyla ilişkilendirmektedir. Bu görüşe göre izin *yükümlülüksel olasılık*, zorunluluk *yükümlülüksel gereklilik* meselesidir. Nuyts ise geleneksel görüşe nispeten daha geniş bir açıdan değerlendirme yaparak yükümlülük kipliğini ahlakî kabul edilebilirlik, arzu edilebilirlik veya gerekliliğin bir değerlendirmesi olarak tanımlamakta ve izin, zorunluluk, rıza gösterme (*allowance*) gibi kavramları kapsadığını ileri sürmektedir (2001: 25). Kipliği önerme ve eylem tabanlı olmak üzere ikili bir sistemle inceleyen Palmer (2001)’a göre, eylem kipliğinin bir alt ulamı olan yükümlülük kipliği izin, zorunluluk ve emir anlam alanlarından oluşmaktadır.

- (1) Ali kitabı alabilir.
- (2) Ali kitabı almalı.
- (3) Kitabı almalıyım.
- (4) Kitabı al.

(1) numaralı önermede Ali’nin kitabı almasının mümkün olduğunu belirten bir otorite bulunmaktadır. Ali’ye kitabı alma konusunda otorite tarafından izin verilmiştir: *Kitap bana ait, bu yüzden Ali’nin almasına izin veriyorum*. (2) numaralı önermede ise bir zorunluluk ifadesi vardır. Otoriteye sahip olan kişi Ali’nin başarılı olması için bu kitabı alması gerektiğini düşünür. Bu cümle zorunluluğu, diğer bir deyişle yükümlülüksel gerekliliği ifade etmektedir: *Sinavda başarılı olmak istiyorsa Ali bu kitabı almak zorunda*. (3) numaralı önermede koşullandırma unsuru değişkendir. Başarılı olmak isteniyorsa, o kitap alınmalıdır. O hâlde koşullandırma unsuru dışsaldır. Ancak bu cümlede hem konuşur hem kılıcı durumundaki özne kendisini sorumlu hissedip kendini eylemi yapmaya teşvik ediyorsa, bu durumda koşullandırma unsuru içsel niteliktedir: *Sinavda başarılı olmak istiyorum, bu yüzden o kitabı almalıyım*. Palmer’ın “üstlenme (commissive)” olarak değerlendirdiği bu ifadeleri Searle “kendimizi bir şey yapmaya sorumlu tutmamız” şeklinde tanımlamakta ve İngilizce’de *shall* ile işaretlendiğini belirtmektedir. Bu tür ifadelerde konuşur ile kılıcı aynılaşmıştır. Bir başka deyişle, eylemi gerçekleştirecek kılıcı ile metin üreticisi olan konuşur aynı kişi olmaktadır. Eylemin gerçekleşme yükümlülüğünü üstlenen kişi konuşur olmasından dolayı bu tür ifadeler Palmer (2001: 10) tarafından yükümlülük kipliğinin ayrı bir türü olarak kabul edilmiştir. Bir emir ifadesi olan (4) numaralı önermede ise konuşur kılıcıya yönelik yönlendirmede bulunur ve kılıcının *al-* eylemini gerçekleştirmesi için

[‡] *Deontik (deontic)* teriminin yanı sıra bazı çalışmalarda yükümlülük kipliğini de ihtiva eden, daha geniş bir kapsama sahip *kök kipliği (root modality)* terimi de kullanılmıştır. Bkz. Sweetser (1990), Coates (1983), Bybee vd.(1994)

buyruk verir.

2. İstek Unsuru

Kiplik çalışmalarında kimi araştırmacılar istek anlam alanını yükümlülük kipliği olarak kabul ederken (Palmer, 1986), kimileri de devinim kipliği kapsamında değerlendirmiştir (Goossens 1983; Palmer 2001). İsteği kiplik kategorisi dışında tutanlar da bulunmaktadır (Auwera-Plungian, 1998). İstek kavramının bir kiplik kategorisi olarak sayılıp sayılmadığı ve kabul edilmesi durumunda hangi kiplik türü olarak değerlendirildiği bu çalışmanın konusu değildir. Çalışmanın konusu yükümlülük kipliğinin alt ulamlarında istek unsurunun varlığını göstermektedir. Yükümlülük kipliğinin istek ile ilişkili olduğu açıktır (Nuyts, 2006: 9). Bu kiplik türü kapsamında yer alan anlam alanlarının önemli ortaklığından biri istek/isteme unsurudur. İstek, bir eylemi yapmak veya yapmamak konusunda sergilenen tutumdur. Yükümlülük kipliği ile kodlanmış ifadelerde konuşur kılıcı üzerine görevler yüklerken aslında kendi istek, arzu, heves ve taleplerini bildirir. Jespersen’a göre konuşurun istekleri en katı emirlerden en alçak gönüllü bir yalvarmaya kadar değişebilmektedir (1924: 313). Jespersen bu düşünceden hareketle kip sistemini istek unsuru taşıyan ve taşımayan olmak üzere iki kategoriye ayırmıştır. Zorunluluk, izin, emir ve istek anlam alanlarını istek taşıyan kipler arasında kabul etmektedir (1924: 320). Narrog da yükümlülük kipliği ile birlikte teolojik, tercih ve duygu kipliklerini istekle ilgili kiplik; bilgi, kanıt, doğruluk, varoluş ve devinim kipliklerini ise istek taşımayan kiplik olarak değerlendirmiştir (Narrog, 2012: 47).

(5) Yarın akşam dışarı çıkabilir miyim?

(6) Başvuru için 18 yaşını doldurman gerek.

(7) Odana git ve akşam yemeğine kadar orada kal.

Yukarıdaki ifadeler farklı semantik-pragmatik çağrışımlara işaret etse de hepsinin ortak ögesi “isteme” unsurudur. (5) numaralı önerme bir izin cümlesidir. Kılıcı dışarı çıkma eylemini gerçekleştirmek ister. Bunun için konuşurdan izin alır. (6) numaralı önerme zorunluluk ifadesidir. Başvurunun yapılması için 18 yaşını doldurma şartı istenmektedir. (7) numaralı önermede açık bir şekilde emir görülmektedir. Anne, çocuğunun odasına gitmesini ve yemek vaktine kadar orada kalmasını ister. Bu isteğini dile getirme şekli isteğin buyruğa dönüşmesine neden olmuştur.

İstek unsurunun kip sistemindeki ilişkisi Türkçe dilbilgisi çalışmalarında da yer bulmuştur. Gençan *dilek kipleri* olarak adlandırdığı gereklik, istek, dilek-koşul ve buyuru kiplerinin anlam bakımından ortaklığının dilek kavramı olduğunu belirtir (1979: 295). Ercilasun (1993) istek kavramının bütün tasarlama kiplerinde kimi zaman daha belirsiz, kimi zamansa daha baskın bir şekilde mevcut olduğunu ileri sürmektedir. Emir, gereklik ve şart çekimlerinde daima bir arzu ve istek bulunmasından dolayı bu kiplerin diğer bir adı dilek kipleri olmuştur. Atabay,

Özel, Kutluk (2003) ve Vardar (2007) kipi bildirme ve isteme olmak üzere ikiye ayırmıştır.[§]

2.1. İzin Kipliğinde İstek Unsuru

İzin kipliği bir eylemin gerçekleştirilmesi için konuşur tarafından kılıcıya verilen veya kılıcının eylemi gerçekleştirmek için konuşurdan istediği onay ifadelerinden oluşmaktadır. İzin kipliği yükümlülüksel olarak neyin mümkün olduğunu ifade etmektedir (Palmer, 2001: 89). Bir başka deyişle izin vermek bir eylemin tamamlanmasını mümkün kılmak iken, izin almak ise bir eylemin yapılabilmesi için kılıcının konuşurdan istekte bulunmasıdır. Narrog (2012: 58) izin kipliğini *istençli* ve *katılımcı dışı* (participant-external) olarak kabul eder. Katılımcı dışı olmasının nedeni iznin kılıcıya bir dış kaynak tarafından verilmesidir. Kılıcının eylemi yapabilme yeterliliği bir dış kaynağa bağlı olduğundan izin ifadelerinin yeterlilik ifadelerinden geliştiği kabul edilir (Kerimoğlu, 2018: 37).

İzin ifadelerinde istek unsuru konuşur odaklı ve kılıcı odaklı olmak üzere iki yönlü ele alınmalıdır. Kılıcı odaklı izin ifadelerinde istek unsuru kılıcının talebi ile ilgilidir, eylemi yapabilmek için konuşurdan izin ister. Konuşur odaklı izin ifadelerinde ise bir eylemin gerçekleştirilebilmesi için konuşurun onayı gereklidir. Böylece konuşurun “istemesi” işe karışır. Kerimoğlu’na göre izin bu yönüyle isteme alanı ile örtüşmektedir (2018: 37).

(8) Kitabını alabilir miyim?

(9) Kitabı alabilirsin.

(8) numaralı önerme kılıcı odaklı bir ifadedir. Kılıcı, eylemi yapabilmek için talepte bulunur. Bu ifade *Kitabını istiyorum, almama izin verir misin* şeklinde bağlamı genişletilerek istek unsuru net bir şekilde görülebilir. (9) numaralı önerme konuşur odaklı bir izin ifadesidir. Konuşur eylemin yerine getirilmesi için kılıcıya onay verir. Burada Kerimoğlu’nun da bahsettiği gibi işe istek karışır. Konuşur kitabının almasını istemeseydi onay vermezdi. İsteddiği için olumlu bir cevap vermektedir.

İzin ifadeleri yükümlülük kipliğinin bir alt türü olarak daima zorunluluk ile birlikte ele alınır. Her iki kiplik türünde eylemin yapılabilmesi için fiziksel ve sosyal dış koşullardan kılıcıya yönelik bir yükümlülük bulunmaktadır. Her ne kadar izin ifadeleri zorunluluk ifadelerine göre daha yumuşak görülse de, kılıcı daima üst otorite olan konuşurun izin verdiği ölçüde hareket edebilmektedir. Oysa koşullu izin cümlelerinde konuşur-kılıcı arasındaki ilişki daha yumuşaktır. Bu tür ifadelerde kılıcı, zorunluluğu reddetmekte serbesttir.

(10) Eğer istersen bilgisayarımı kullanabilirsin.

(11) İşe erken gelersen, erken çıkabilirsin.

(10) numaralı önermede konuşur kendi bilgisayarını kullanması için onay verirken kılıcıya bir seçenek sunar. Kılıcının eylemi gerçekleştirmesi tümüyle kendi iradesine bağlıdır. Aynı şekilde (11) numaralı önermede de benzer durum görülür. Güçlü bir otoriteye sahip olan pat-

[§] Adı geçen araştırmacılar, kip kategorisine semantik bir bakışla yaklaşmışlardır. Daha çok yapı odaklı bir çalışma olan *Türk Dil Bilgisi*’nde Ergin, istek kavramının ilişkilendirildiği bir kip ayırımını, Türkçede semantik çeşitlilik açısından ayrıntılı olarak ele almadığını burada belirtmek gerekir. Bkz. Ergin 1983.

ron, işçisine bir seçenek sunar. İşçinin işi erken bırakması bir koşula bağlıdır. Bu koşulu gerçekleştirmek veya reddetmek tamamen kılıcının iradesine bırakılmıştır.

Görüldüğü gibi izin kipliğinde istek unsuru konuşurdan kılıcıya “onay” ve kılıcıdan konuşura “talep” şeklinde olmak üzere iki yönlüdür. Kılıcı izin isterken daima istekte bulunur. Konuşur ise kendi istediği zaman eylemin gerçekleştirilebilmesi için onay vermektedir.

2.2. Zorunluluk Kipliğinde İstek Unsuru

Zorunluluk, kılıcıyı yüklemde belirtilen eylemi tamamlamaya zorlayan sosyal durumları ifade eder (Bybee *vd.*, 1994: 177). Kılıcı üzerine uygulanan kuvvet, konuşur veya üçüncü bir kaynaktan gelebilmektedir (de Hann, 2006: 29). Üçüncü kaynak olarak otorite sahibi kişiler, toplumsal kurallar, ahlakî normlar, dinî kurallar, yasalar, yönetmelikler, gelenek ve görenekler kabul edilmektedir. Zorunluluk ifadelerinde konuşurun eylemin tamamlanmasına dair buyruklarının kılıcı tarafından yerine getirilmesi gerekmektedir. Kılıcı, konuşurun üstüne yüklediği zorunlu eylemleri zaman zaman iradesine bağlı olarak tamamlar. Bazen de istek dışı gerçekleştirir. Larreya zorunluluğun istek unsuru içermesini *John must leave (John ayrılmalı)* örneği ile açıklamaktadır. Bu önermede kılıcı John iken, konuşur birtakım kılıgısal veya ahlakî ilkeler ya da canlı bir birey olarak düşünülebilir. İfade edilen yükümlülük kavramının, John’un ayrılmasının, konuşur tarafından istenir olduğu görülmektedir. Bir diğer önemli olan nokta John’un, yani kılıcının bu isteğe vereceği tepkidir. Eğer John kendisinden istenene uyararak gerçekten ayrılırsa, istekli ya da isteksiz bir şekilde ayrılma eylemini yapmaya karar vermiş olacaktır (2009: 17-18).

Zorunluluk kipliğindeki istek unsuru konuşur isteklidir. Toplumsal kurallar, ahlak kuralları, dinî kurallar, yasalar veya canlı bir birey olarak konuşur, bir eylemin yapılmasını zorunlu kılarak talep eder.

- (12) Otobüste yaşlılara ve hamilelere yer vermelisin.
- (13) Her zaman büyüklerine karşı saygılı davranmalısın.
- (14) Namaz kılmadan önce abdest almak şart.
- (15) Kütüphaneye kayıt yaptırabilmek için öğrenci olmak gerek.
- (16) Ceza alacaksın. Kırmızı ışıkta durman gerekirdi.
- (17) Ödevleriniz önümüzdeki hafta salı gününe kadar tamamlanmış olmalı.

(12) numaralı önerme toplumsal bir kuraldır. Resmî olarak kılıcının yaşlı ve hamilelere yer verme zorunluluğu bulunmasa da, toplumsal durumlar göz önüne alındığında eylemi gerçekleştirmemesi durumunda ayıplanma, kınanma gibi bir yaptırıma uğrayacağı açıktır. Toplum olarak yaşlı ve hamilelere yer verilmesi özellikle gençlerden istenmektedir. (13) numaralı önermede kodlanmış zorunluluğun yerine getirilmemesi neticesinde kılıcıya resmî olarak cezaî yaptırım yüklenemez. Ancak toplumsal ve ahlakî koşullar tarafından büyüklerine karşı saygılı olması gerektiğine dair kılıcının üzerine bir baskı uygulanmaktadır. (14) numaralı önerme (12) ve (13) numaralı önermelere nispeten şiddetli zorunluluk içermektedir. Kılıcı eğer namaz kılmak istiyorsa İslam dininin kuralı gereği abdest almak zorundadır. Din, namazın geçerliliği için kişilerin abdest almasını istemektedir. Abdest alınmaması durumunda namaz geçerli olmaya-

caktır. (15) numaralı önerme, kütüphane idarecileri tarafından koyulmuş bir kuraldır. Kural gereği kütüphaneye kayıt yaptıracak kişilerin öğrenci olması istenmektedir. (16) numaralı önerme trafik akışının düzenli olması için idareciler tarafından tüm vatandaşların uymasının zorunlu kılındığı bir yasayı yansıtmaktadır. Burada konuşur yasadır. Kırmızı ışıkta geçen kılıcı için cezaî yaptırım uygulanacaktır. Yasalar bireylerin ve taşıtların kırmızı ışıkta durmalarını ister ve onlara bu kuralı yapmaya dikte ederler. (17) numaralı önermede konuşur canlı bir birey olan öğretmendir. Öğrencilere verilen ödevin belirli bir zaman dilimine kadar tamamlanıp teslim edilmesi öğretmen tarafından istenmektedir. Öğrenciler ödevleri tamamlama konusunda bir otorite (öğretmen) tarafından zorunlu tutulmuşlardır.

Zorunluluk kipliğinde istek unsurunun yönü aynı zamanda kılıcı odaklı da olabilmektedir. Kılıcıdan talep edilen yüksek veya düşük dereceli zorunlulukları gerçekleştirmek çoğu zaman kılıcının iradesi dışında görülse de, bu eylemlerin yerine getirilmesinin kılıcının isteğine bağlı olduğu zamanlar da bulunmaktadır. (12) ve (13) numaralı önermelerde muhataplar genç bireylerdir. Gençler yaşlılara ve hamilelere yer vermek, onlara karşı saygılı olmak gibi yazılı olmayan bu tür toplumsal kurallara uymak zorunda değildir. Zorunda olmadığı gibi, bu eylemleri gerçekleştirmediği takdirde haklarında cezaî işlem de yapılmaz. Ancak toplum tarafından ayıplanma, kınanma gibi manevi yönlü yaptırımlara uğrayabilirler. Eylemin yerine getirilmediği takdirde cezaî işlemin uygulanacağını bildiren (16) ve (17) numaralı önermeler için durum farklıdır. Bu önermeler yüksek empoze içerseler bile zorunlu kılınan eylemi gerçekleştirmek veya gerçekleştirmemek kılıcının tümünden isteğine bağlı değildir. Kılıcı ceza almayı göze alarak kırmızı ışıkta durmayabilir. Fakat caydırıcı bir ceza alacağından bu zorunluluğun yerine getirilmesi kılıcı tarafından tercih edilir.

(18) Sınavı geçmek için çok çalışmak zorundasın.

(18) numaralı önermede kılıcının bir amacı gerçekleştirmesi için otoritenin güçlü etkisi olduğu görülmektedir. Otoritenin kılıcıdan talep ettiği, çalışmak eylemidir. Kılıcı eğer sınavı geçmek istiyorsa bu zorunluluğu yerine getirir. Eğer sınavı geçmek istemiyorsa, çalışmamayı da tercih edebilir.

Zorunluluk kipliği ifadelerinde isteğin yönü çoğunlukla konuşurdan kılıcıya yöneliktir. Bu ifadelerde konuşur istediğinin gerçekleşmesi için muhatabını zorunlu tutar.

3.3. Emir Kipliğinde İstek Unsuru

Kılıcı karşısında belli bir güce sahip olan, otoritesi sorgulanmayan konuşurun, bir eylemin yapılması için muhatabına yönlendirdiği buyruklar emir ifadeleri olarak anılır. Emir ifadeleri buyurucu ve eyleyici olmak üzere en az iki kişili bir iletişim ortamında meydana gelmektedir. Sema Aslan Demir'e göre bir ifadenin emir olabilmesi için *“bir buyurucunun, bir eyleyicinin ve buyruğun; buyurucudan kaynaklanan yüksek dereceli empoze ve yönlendiriciliğin; buyurucu ve eyleyici arasında eşit olmayan, buyuranın görece statü üstünlüğüne dayanan güç ilişkisinin”* (Aslan Demir, 2008: 16) olması gerekmektedir. Emir kipliğinde konuşur buyurucu, kılıcı da emri gerçekleştiren eyleyici konumundadır. Konuşurdan kılıcıya yönelen emirler katı isteklerden meydana gelmektedir. Doğan, emir kipliğini Wilson ve Sperber (1988)'in *bağıntı kuramı* çerçevesinde de-

ğerlendirmiştir. Kurama göre bir sözce hem gerçek (actual) dünyalardaki, hem de gerçek dünyaya alternatif olabilecek olası (possible) dünyalardaki durumlara işaret edebilir. Bir emir ifadesi ise buna ilaveten hem olanaklılık (potentiality) hem de istenirlik (desirability) dünyalarına ilişkin kodlamaları da içerisinde barındırır. Buyurucu, ya kendisi ya da eyleyici için bir durum istenir olduğunu peşinen bildirir. Belirtilen durumun buyurucu veya eyleyici odaklı istenildiği ise bağlama göre bilinir (1997: 251-252). Emir ifadelerinde istenirlik durumunun buyurucu odaklı olduğunu söyleyebiliriz.

Bir ifadenin emir olabilmesi için *buyurum gücü*, *eylem-emir uyumu*, *emir-fayda ilişkisi* gibi niteliklerin yanı sıra *istek bileşenine* de sahip olması gerektiğine değinen Usta'ya göre istek, buyruğun önemli unsurlarından biridir ve pek çok araştırmacı tarafından vurgulanmıştır (2016: 322-325). Leszek emrin, konuşurun semantik olarak gelecekteki eylemleri etkileme isteğini gösterdiğini ifade eder (1995: 22). Temürcü emir kipliğini oluşturan direktif, komut, buyruk gibi ifadelerin aynı zamanda bir dileği yansıttığını belirtir. Çünkü bu tür ifadeler konuşurun ne istediğini, neyi tercih ettiğini belirten, bazen de bir onay gerektiren ifadelerdir (2007: 16). Karademir emrin bir istek türü olduğunu belirtir. Çünkü istek başkasından talep edilen şeydir ve emir ifadelerinde de buyurucu eyleyiciden bir şeyi yapmasını istemektedir (2012: 2104). Kerimoğlu emir ifadelerini konuşurun isteğinin en güçlü olduğu kiplik türü olarak kabul etmektedir (2018: 38). Aslan Demir'e göre (2008) emir de istek, rica ve yalvarma gibi isteme kipliğinin bir alt kategorisini oluşturmaktadır.

Emir kipliğinde istek yönü buyurucudan eyleyiciye yöneliktir. Yüksek dereceli empoze ve yönlendiricilik gücüne sahip buyurucunun eyleyiciden istediği katı istekler çoğu zaman geri çevrilemez. Eyleyici kendisinden beklenen bu talepleri istekli veya isteksiz yerine getirme zorunluluğunu hisseder.

(19) Çabuk odanı topla.

(20) Söyle ona akşama kadar işlerini bitirmiş olsun.

(19) numaralı önermede buyurucu ve eyleyicinin, anne ve çocuk olduğunu varsayalım. Anne çocuğundan odasını toplamasını ister. Buyurucunun belli bir empoze gücü ile dayattığı bu istek karşısında, çocuğunun rızası olmamasına rağmen gerçekleştirmesi beklenmektedir. (20) numaralı önermede buyurucunun emri iki farklı eyleyiciyi etkilemektir. Buyurucunun muhatabı olan ikinci şahsa *söyle ona* diyerek komut verir. Fakat asıl emir mevcut ortamda bulunmayan üçüncü şahsa yöneliktir. Buyurucu üçüncü şahsın işlerini bitirmesini ister ve bu talebini, ikinci şahıs vasıtasıyla iletir.

(21) Bu evrakı sekretere vereceksin.

Karşılıklı olmayan güç ve statü ilişkisi (21) numaralı önermede görülmektedir. Resmî bir makamda üretilen bu cümlede buyurucu “evrakın sekretere verilme” isteğini eyleyiciye dikte eder.

SONUÇ

Çalışma sonucunda; Türkçede, bir konuşur ve kılıcı (*emir kipliği için buyurucu ve eyleyici*)

olmak üzere karşılıklı iletişim ortamında üretilen yükümlülük kipliğinin, karşılıklı var olmayan güç dengesi ve yükümlülükler ışığında büyük oranda konuşurun istekleriyle ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bu durum emir kipliğinde en açık şekilde hissedilmektedir. Çünkü emir ifadelerinde eyleyicinin (kılıcının) isteği söz konusu değildir. Yüksek etki gücüne ve otoriteye sahip buyurucunun (konuşurun) istekleri sert bir biçimde eyleyiciye dikte edilir. Eyleyicinin seçme şansı yoktur.

Zorunluluk ve izin kipliğinde ise istek unsurunun çift yönlü olduğu tespit edilmiştir. Zorunluluk ifadelerinde toplumsal, ahlakî ve dinî kurallar, yasalar veya canlı bir birey olarak konuşur kılıcından eylemi gerçekleştirmesi hususunda, şartlı olarak, talepte bulunur. Eylem gerçekleşmezse kılıcı etik veya resmî olarak yaptırıma uğrar. Yine de kılıcının, eylemi gerçekleştirmesinin emir kipliğindeki kadar sert olmadığı ortaya çıkmıştır. Başka bir deyişle, zorunluluk kipliğinde daha esnetilebilir bir durumun söz konusu olduğu görülmüştür. Bu durum ise, kılıcının, sonucuna katlanmak koşuluyla yapmış olduğu bir tercih olarak da kabul edilebilir. İzin kipliğinde ise, isteğin kılıcı odaklı olduğu durumlarda, kılıcı gerçekleştirmek istediği eylem için konuşurun onayını istemek durumunda kalmaktadır. Bu da onayın, konuşurun isteğine bağlı olduğu gerçeğini ortaya koymuştur.

Sonuç olarak, Türkçede yükümlülük kipliğindeki kiplik anlam alanlarının, izin dışında, geleneksel gramer konularından tasarlama kipleri ile uyduğu tespit edilmiştir. Nitekim kip kategorisinin bildirme ve tasarlama olmak üzere iki kola ayrılmasındaki temel ölçütlerden birinin zaman ve istek olma ihtimali de ortaya çıkmıştır. Yapılan bu çalışmanın yanı sıra geleneksel kip kategorisindeki istek unsuru temelinde araştırmalar da yapılabilir. Böylelikle kip ve kiplik kategorilerinin farklı boyutları ortaya çıkmış olacaktır.

KAYNAKÇA

- Aslan Demir, S. (2008). *Türkçede İsteme Kipliği Semantik-Pragmatik Bir İnceleme*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Atabay, N., Özel, S., Kutluk, İ. (2003). *Sözcük Türleri*. İstanbul: Papatya Yayıncılık.
- Bybee, J. L., Perkins, R. D. and Pagliuca, W. (1994). *The Evolution Of Grammar: Tense, Aspect and Modality in The Languages of the World*. Chicago: University of Chicago Press.
- Cevizci, A. (1999). *Felsefe Sözlüğü*. İstanbul: Paradigma.
- Coates, J. (1983). *The Semantics of the Modal Auxiliaries*. London: Croom Helm.
- de Haan, F. (1997). *The Interaction of Modality and Negation A Typological Study*. New York & London: Garland Publishing, Inc.
- de Haan, F. (2006). Typological Approaches to Modality. *The Expression of Modality* (s. 27-69). Berlin: Mouton de Guyter.
- Doğan, G. (1997). Buyurmayan Buyrum Tümceleri. *VIII. Uluslar arası Türk Dilbilimi Konferansı Bildirileri* (s. 249-256). Ankara.

- Ercilasun, A. B. (1993). Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine. Türk Gramerinin Sorunları Toplantısı. Ankara, 22-23 Ekim.
- Ergin, M. (1983). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Boğaziçi Yayınları.
- Frawley, W. (2009). *Linguistic Semantics*. New York: Routledge (Dijital Basım).
- Gencan, T. N. (1979). *Dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Goossens, L. (1983). Can and kunnen: Dutch and English potential compared. *Een spyeghel voor G. Jo Steenbergen* (s. 147–158). Leuven: Acco.
- Jespersen, O. (1924). *The Philosophy of Grammar*. London: Allen - Unwin.
- Karademir, F. (2012). Türkiye Türkçesinde Emir Kip(lik)i Üzerine. *Turkish Studies*. 7 (4), 2091-2138.
- Kerimoğlu, C. (2018). *Kiplik ve Kip*. Ankara: Pegem Akademi.
- Kiefer, F. (1987). On Defining Modality. *Folia Linguistica*. 21, 67-94.
- Larreira, P. (2009). Towards A Typology of Modality in Language. *Modality in English Theory and Description* (9-29). Berlin-New York: Mouton de Gruyter.
- Leszek, A.S. (1995). *A Critical Study of Imperatives*. Thesis (M.S.). Massachusetts Institute of Technology. Department of Linguistics and Philosophy.
- Lyons, J. (1977). *Semantics 2*. USA: Cambridge University Press.
- Narrog, H. (2009). *Modality in Japanese: The Layered Structure Of The Clause and Hierarchies of Functional Categories*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins.
- Narrog, H. (2012). *Modality, Subjectivity and Semantic Change A Cross-Linguistic Perspective*. USA: Oxford University Press.
- Nuyts, J. (2001). *Epistemic Modality, Language, and Conceptualization A Cognitive-Pragmatic Perspective*. Amsterdam-Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.
- Nuyts, J. (2006). Modality: Overview and Linguistic Issues. *The Expression of Modality* (s. 1-26). Berlin: Mouton de Gruyter.
- Palmer, F.R. (1986). *Mood and Modality*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Palmer, F.R. (2001). *Mood and Modality* (Second Edition). Cambridge: Cambridge University Press.
- Steele, S. (1975). Is it possible? *Working Papers on Language Universals*. 18, 35–58.
- Sweetser, E. (1990). *From Etymology to Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Talmy, L. (1988). Force Dynamics in Language and Cognition. *Cognitive Science*. 12, 49–100.
- Temürcü, C. (2007). *A Semantic Framework for Analyzing Tense, Aspect and Mood: An Application to the Range of Polysemy of -Xr, -Dir, -Iyor and -Ø in Turkish*. Doktora Tezi. University of

Antwerp.

Usta, Ç. (2016). Üçüncü Kişiyeye Emrin Semantiği. *Bilig*. 77, 319-338.

Van Der Auwera, J., Plungian, V. (1998). Modality's Semantic Map. *Linguistics Typology*. 2, 79-124.

Vardar, B. (2007). Açıklamalı Dilbilim Terimleri Sözlüğü. İstanbul: Multilingual.